

PRIVATINĖ TEISĖ

2.1. Reikalavimo dėl privalomo teisinio atstovavimo civilinių bylų apeliaciniame procese panaikinimo poveikis civilinio proceso kokybei ir asmens teisių bei interesų gynybai

Mykolo Romerio universiteto Mykolo Romerio teisės mokyklos

Privatinės teisės institutas

Prof. dr. Virginijus Bitė

El. paštas: virginijus.bite@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-19-01-06

Santrauka. 2019 m. kovo 1 d. nutarimu Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pripažino prieštaraujančia Konstitucijai privalomo teisinio atstovavimo civilinių bylų apeliaciniame procese taisyklę. Šiame straipsnyje siekiama pateikti reikalavimo dėl privalomo teisinio atstovavimo civilinių bylų apeliaciniame procese panaikinimo poveikio civilinio proceso kokybei ir asmens teisių bei interesų gynybai analizę. Siekiant šio tikslo aptariama taisyklė buvo analizuota teisės į teismą ribojimų leistinumo kriterijų kontekste.

Reikšminiai žodžiai: teisė į apeliaciją, teisės į teismą ribojimai, privalomas advokato dalyvavimas, privalomas teisinis atstovavimas apeliaciniame procese.

Ivadas

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2019 m. kovo 1 d. nutarimu¹ konstatavo, kad Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso² (toliau – CPK) 306 str. 3 dalis (2016-11-08 redakcija) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 30 str. 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui. Minėta CPK nuostata priimta 2016 m. lapkričio 8 d.³, kai CPK 306 straipsnis buvo papildytas nauja 3 dalimi, kuri įtvirtino analogiškas taisykles dėl apeliacinių skundų galinčių pasirašyti asmenų rato, kaip ir kasaciniame procese (CPK 347 str. 3 d.). Tai yra buvo nustatyta, kad apeliacinių skundų civilinėje byloje gali surašyti tik advokatas, juridinio asmens apeliacinio skundo atvejais – to juridinio asmens darbuotojai ar valstybės tarnautojai, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą, o fizinio asmens apeliacinio skundo atvejais – jis pats, jeigu turi aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą, taip pat CPK 56 str. 1 d. 4–7 p. nurodyti asmenys (t. y. asmenys, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą, kai jie atstovauja savo artimiesiems giminaičiams ar sutuoktiniui (sugyventiniui), profesinės sąjungos, jeigu jos atstovauja

1 TAR, 2019-03-01, Nr. 3464.

2 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002-04-06, Nr. 36-1340.

3 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo įstatymas. TAR, 2016-11-17, Nr. 26956.

profesinės sąjungos nariams darbo teisinių santykių bylose, asociacijos arba kiti viešieji juridiniai asmenys, jeigu jie neatlygintinai atstovauja savo dalyviams bylose dėl teisinių santykių, tiesiogiai susijusių su šių juridinių asmenų steigimo dokumentuose numatytais veiklos tikslais ir sritimi, bei antstolių padėjėjai, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą ir antstolio įgaliojimą atstovauti antstoliui bylose dėl antstolio vykdomų funkcijų). Konstitucinės justicijos byla buvo inicijuota pareiškėjui (Vilniaus miesto apylinkės teismui) suabejojus, ar minėta CPK nuostata pernelyg neapribojama ar net paneigiama asmens apeliacijos teisė kaip sudedamoji teisės į teisminę gynybą dalis.

Šio straipsnio tikslas – pateikti reikalavimo dėl privalomo teisinio atstovavimo civilinių bylų apeliaciniame procese panaikinimo poveikio civilinio proceso kokybei ir asmens teisių bei interesų gynybai analizę. Tyrimo objektas – privalomo teisinio atstovavimo civilinių bylų apeliaciniame procese reikalavimas. Atliekant šį tyrimą taikyti įvairūs moksliniai metodai: lingvistinė, dokumentų (šaltinio turinio), loginė, sisteminė, lyginamoji, istorinė, kritinė analizė.

Išsami analizė, kurioje būtų įvertintas šio Konstitucinio Teismo nutarimo poveikis, iki šiol nebuvo atlikta. Paminėtinas tik dr. Vytauto Nekrošiaus trumpas komentaras.⁴ Bendruosius apeliacijos civiliniame procese klausimus, tarp jų ir teisės į apeliaciją ribojimo leistinumo kriterijus, savo disertacijoje analizavo dr. Goda Ambrasaitė-Balynienė.⁵ Kartu su dr. Dariumi Bolzanu ji nagrinėjo ir tinkamo teisingumo sistemos, įskaitant ir procesą apeliacijos stadijoje, funkcionavimo ir kokybės užtikrinimo aspektus, ribotos (dalinės) apeliacijos modelio raidą.⁶

2.1.1. Teisės kreiptis į teismą ribojimų leistinumo kriterijai

Konstitucinis Teismas savo nutarimą grindė keliais argumentais. Konstitucinis Teismas akcentavo, kad pagal CPK įtvirtintą teisinį reguliavimą daliai asmenų (ypač tiems, kurie pagal įstatymą neturi teisės gauti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, *inter alia* dėl to, kad jų turtas ir metinės pajamos bent kiek viršija Vyriausybės nustatytą turto ir pajamų lygį teisinei pagalbai gauti) kreiptis į apeliacinės instancijos teismą yra itin sunku *inter alia* dėl patiriamos atitinkamos finansinės naštos, o kai kuriais atvejais net neįmanoma. Todėl Konstitucinis Teismas konstatavo, jog konstitucinė asmens apeliacijos teisė, esanti neatsiejama teisės kreiptis į teismą dalimi, tokia CPK norma yra neproporcingai apribota, o kai kuriais atvejais paneigiama pačios teisės esmė. Be to, Konstitucinis Teismas argumentavo, jog analogiškas ribojimas (reikalavimas), kad apeliacinį skundą surašytų advokatas, netaikomas nei baudžiamajame, nei administracinių bylų procese, nei administracinių nusižengimų teisenoje, nors reikalavimai apeliaciniam skundai surašyti minėtose bylose, anot Teismo, yra iš esmės panašūs į tuos, kurie keliami apeliacinio skundo surašymui civilinėse bylose, taip pat toks reikalavimas netaikomas kitai bylos šaliai, privalančiai pateikti atsiliepimą į apeliacinį skundą, kuriame išdėstoma nuomonė dėl apeliacinio skundo argumentų pagrįstumo.

Dar 2006 m. sausio 16 d. nutarimu⁷ Konstitucinis Teismas yra pripažinęs, kad iš Konstitucijos, *inter alia* joje įtvirtintos asmens teisės kreiptis į teismą ir jo teisės į tinkamą teisinį procesą, įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui. Tačiau pažymėtina, kad minėtu 2006 m. sausio 16 d. nutarimu Konstitucinis Teismas nacionalinėje teisėje įtvirtino akivaizdžiai aukštesnį teisinės apsaugos standartą, nes Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau –

4 Vytautas Nekrošius, „Privalomo atstovavimo apeliaciniame procese neliko“, *Teise.Pro*, 2019-03-08, <http://www.teise.pro/index.php/2019/03/08/v-nekrosius-privalomo-atstovavimo-apeliaciniame-procese-neliko/>.

5 Goda Ambrasaitė, „Apeliacija civiliniame procese“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2004), 40, 65–70.

6 Darius Bolzanas, Goda Ambrasaitė-Balynienė, „Teismo sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formos ir jų raida 1918–2018 m.“, iš *Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos: mokslo studija*, Vytautas Sinkevičius, Lyra Jakulevičienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018), 473–477.

7 *Valstybės žinios*, 2006-01-19, Nr. 7-254.

EŽTT) ne kartą yra pažymėjęs, jog Europos žmogaus teisių konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnis neįpareigoja valstybių kurti apeliacinius ar kasacinius teismus⁸, apeliacijos teisė Konvencijoje garantuojama tik baudžiamosiose bylose (Konvencijos 7 protokolo 2 straipsnis), o teisė į apeliaciją civilinėse bylose neminima. Kita vertus, remiantis EŽTT praktika⁹, teisės doktrinoje¹⁰ pripažįstama, kad valstybėse, kuriose apeliacinės instancijos teismai vis dėlto egzistuoja, Konvencijos 6 straipsnio nuostatos bus taikomos ir apeliaciniam procesui, t. y. Konvencijos 6 straipsnis (atitinkamai ir Konstitucijos 30 straipsnis) saugo teisės į apeliaciją, suteiktos nacionaliniais įstatymais, įgyvendinimą (tiek galimybę realiai šia teise pasinaudoti, tiek proceso apeliacinės instancijos teisme eigą).

EŽTT byloje *Ashingdane prieš Jungtinę Karalystę*¹¹ nurodė, kad teisė į teismą, įtvirtinta Konvencijos 6 straipsnyje, nėra absoliuti, pati teisės į teismą prigimtis reikalauja valstybės reguliavimo, valstybė turi tam tikrą veiksmų laisvę, tačiau bet kokie šios teisės ribojimai turi turėti teisėtą tikslą, būti proporcingi ir neapriboti šios teisės tokiu būdu, kad pati jos esmė būtų paneigta. EŽTT yra ne kartą pažymėjęs, kad apeliacijos ribojimai, nustatyti valstybių nacionalinėje teisėje, yra leistini teisės į teismą ribojimai¹², jei jie atitinka minėtus teisėtumo ir proporcingumo reikalavimus. Tinkamo teisingumo vykdymo (angl. *proper administration of justice*), teismų apkrovos bylomis išvengimo, taip pat siekio išvengti piktnaudžiavimo procesu bei apsaugoti kitos proceso šalies interesus tikslai EŽTT praktikoje pripažįstami teisėtais.¹³ Apeliacijos teisės apribojimų (išimčių) galimumas, jeigu jie aiškiai numatyti įstatymuose ir suderinami su bendraisiais teisingumo principais, pripažįstamas ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1995 m. vasario 27 d. rekomendacijoje Nr. R(95)5 „Dėl apeliacijos sistemų ir procedūrų civilinėse bei komercinėse bylose įvedimo ir jų funkcionavimo tobulinimo“ (toliau – Rekomendacija Nr. R(95)(5)). Galiausiai ir pats Konstitucinis Teismas savo 2006 m. sausio 16 d. nutarime¹⁴ yra pripažinęs tam tikrų formalų reikalavimų, kuriuos turi atitikti teismui pateikiamas kreipimasis, galimumą, jeigu nėra nepagrįstai pasunkintas asmens teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas ar apskritai jis netampa neįmanomas. Taigi teisė į apeliaciją nėra absoliuti ir galimi šios teisės ribojimai, jeigu jie yra nustatyti turint teisėtą tikslą, yra proporcingi ir neapriboja teisės į apeliaciją taip, kad pati jos esmė būtų paneigta.

2.1.1.1. Privalomo teisinio atstovavimo civilinių bylų apeliaciniame procese taisyklės pagrįstumas ir tikslingumas

Vertinant reikalavimą, kad apeliacinį skundą civiliniame procese surašytų advokatas ar kiti teisiškai kvalifikuoti asmenys, pagrįstumą ir tikslingumą, būtina atsižvelgti į šios proceso stadijos ypatumus ir paskirtį. Pirmiausia pažymėtina, kad dar 1999 m. sausio 1 d. įsigaliojusiais CPK pakeitimais¹⁵ Lietuvoje buvo įvestas ribotos (dalinės) apeliacijos modelis, apeliaciją pripažįstant ne pakartotiniu bylos nagrinėjimu, o pirmosios instancijos teismo priimto sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės mechanizmu (lot. *revisio prioris instantiae*), skirtu pirmosios instancijos teismo padarytoms

8 Žr., pvz., *Delcourt prieš Belgiją*, Nr. 2689/65, EŽTT 1970 m. sausio 17 d. sprendimą; *Levages Prestations Services prieš Prancūziją*, Nr. 21920/93, EŽTT 1996 m. 10 spalio 23 d. sprendimą; *Garcia Manibardo prieš Ispaniją*, Nr. 38695/97, EŽTT 2000 m. vasario 15 d. sprendimą; *Sotiris and Nikos Koutras Attee prieš Graikiją*, Nr. 39442/98, 2000 m. lapkričio 16 d.; *Annoni Di Gussola ir kiti prieš Prancūziją*, Nr. 31819/96 ir 33293/96, EŽTT 2000 m. lapkričio 14 d. sprendimą ir kt. Iš: Ambrasaitė, *supra* note 5, 65.

9 Žr., pvz., *Annoni Di Gussola ir kiti prieš Prancūziją*, *op. cit.*

10 Ambrasaitė, *supra* note 5, 66, 69, 70.

11 Žr. *Ashingdane prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 8225/78, EŽTT 1985 m. balandžio 26 d. sprendimą.

12 Žr., pvz., byloje *Axen prieš Vokietiją*, Nr. 8273/78, EŽTT 1983 m. spalio 25 d. sprendimą.

13 Žr., pvz., *Annoni Di Gussola ir kiti prieš Prancūziją*, *op. cit.*

14 *Valstybės žinios*. 2006-01-19, Nr. 7-254.

15 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3106.

teisės ir fakto klaidoms ištaisyti¹⁶. Atitinkamai pagal CPK 301 straipsnį apeliacijos objektas yra neįsiteisėję pirmosios instancijos teismo sprendimai ir nutartys, o naujų įrodymų pateikimas apeliacinės instancijos teismui yra ribojamas (CPK 314 str.). Ribotos apeliacijos modelis nulemia ir vieną esminių apeliacijos stadijos ypatumų – bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka ribas sudaro apeliacinio skundo faktinis ir teisinis pagrindas bei absoliučių sprendimo negaliojimo pagrindų patikrinimas (CPK 320 str. 1 d.), ir apeliacinės instancijos teismas nagrinėja bylą neperžengdamas apeliaciniame skunde nustatytų ribų, išskyrus išimtiniais CPK 320 str. 1 dalyje nurodytus atvejus. Be to, esamu teisiniu reguliavimu apeliacinėje civilinio proceso stadijoje nuo 2011 m. birželio 21 d. CPK pakeitimų¹⁷ yra įtvirtinta rašytinio proceso prioriteto taisyklė, numatanti, kad apeliacinis skundas nagrinėjamas rašytinio proceso tvarka, o žodinio proceso tvarka – tik tuo atveju, jeigu bylą nagrinėjantis teismas pripažįsta, kad žodinis nagrinėjimas būtinas (CPK 321 str. 1 d., 322 str.). Atitinkamai civilinių bylų apeliacijos stadijoje rašytinis procesas absoliučiai dominuoja.¹⁸

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje¹⁹ pabrėžiama, kad apeliacinio skundo elementai, t. y. apeliacinio skundo pagrindas ir dalykas, yra esminiai, apibrėžiantys bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka ribas (CPK 320 str.), o nesant tinkamai suformuluotų apeliacinio skundo dalyko ir pagrindo, nenurodant aiškių argumentų dėl pirmosios instancijos teismo sprendimo neteisėtumo ir nepagrįstumo, nėra galimybės tinkamai išnagrinėti civilinę bylą apeliacine tvarka, nėra aiškios apeliacijos ribos, taip pat negalima išnagrinėti tarp bylos šalių kilusio materialaus ginčo. Taigi yra ypač svarbu, kad pateikiamas apeliacinis skundas būtų surašytas kvalifikuotai, argumentuotai, glaustai ir aiškiai, būtų tinkamai nurodytas apeliacinio skundo pagrindas (tiek faktinis, tiek teisinis), būtų aišku, kuo konkrečiai yra grindžiamas skundžiamo pirmosios instancijos teismo sprendimo neteisėtumas ir (ar) nepagrįstumas, būtų aiškiai suformuluotas apeliacijos dalykas, t. y. kad būtų aišku, kokio procesinio tikslo ir apeliacinio skundo išnagrinėjimo teisinio rezultato siekia apeliantas. Kaip minėta, apeliaciniame skunde suformuluotas teisinis pagrindas saisto bylą nagrinėjantį apeliacinės instancijos teismą ir jis negali nuo jo nukrypti (CPK 320 str.). Be to, pasibaigus apeliacinio skundo padavimo terminui, keisti (papildyti) apeliacinį skundą yra draudžiama (CPK 323 str.), o žodinio apeliacijos proceso atveju, net jei toks ir būtų skiriamas, negalima nukrypti nuo pateiktų procesinių dokumentų turinio (CPK 324 str. 2 d.). Galiausiai, atsiradus poreikiui apeliacijos stadijoje pateikti naujus įrodymus, jų pateikimo būtinybę ir motyvus, kodėl įrodymai nebuvo pateikti anksčiau, reikia pagrįsti įtikinamais argumentais, nes priešingu atveju apeliacinės instancijos teismas tiesiog atsisakys juos priimti (CPK 306 str. 1 d. 4 p., 4 d., 314 str., 324 str. 3 d.). Paminėtina ir bendra civilinio proceso specifika – šalių autonomijos, rungimosi, dispozityvumo principų dominavimas, mažiau aktyvus teismo vaidmuo (išskyrus tam tikrų kategorijų bylas). Dėl to negalima civilinio proceso lyginti su baudžiamuoju ar administraciniu procesu, kur dominuoja viešasis tiesos byloje nustatymo interesas, aktyvesnis teismo vaidmuo, asmens nekaltumo prezumpcija ir apeliacijos ribų apibrėžimas apeliaciniame skunde nesukelia tokių griežtų pasekmių.

Minėtos nuostatos savaime apsunkina tinkamo teisinio išsilavinimo neturinčių asmenų galimybę bylinėtis apeliacijos stadijoje be kvalifikuoto atstovo, be kita ko, ir todėl, kad teismo procesas

16 Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 15 d. nutartį civilinėje byloje *Breechan group p.l.c. v. I. K.* (bylos Nr. 3K-3-1103/2003); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 3 d. konsultaciją Nr. A3-122 „Dėl kai kurių Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso normų taikymo“. *Teismų praktika*, Nr. 22, 378; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 19 d. nutartį civilinėje byloje *R. J. v. D. G., AB „Lietuvos draudimas“* (bylos Nr. 3K-3-52/2007); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 29 d. nutartį civilinėje byloje pagal *pareiškėjo BUAB „Sapnų sala“ skundą dėl antstolio veiksmų* (bylos Nr. 3K-3-616/2013).

17 Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011-07-13, Nr. 85-4126.

18 Pvz., 2018 metais rašytinio proceso tvarka apeliacine instancija buvo išnagrinėta 4719 bylų dėl pirmosios instancijos sprendimų (t. y. 96,5 proc.). O žodinio proceso tvarka apeliacine instancija buvo išnagrinėta tik 171 byla dėl pirmosios instancijos sprendimų (t. y. 3,5 proc.). *Lietuvos teismai: veiklos rezultatai: 2018 m.*, 23, žiūrėta 2019-11-23, <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/04/teismu-veiklos-rezultatai-2018-m.-patikslinta.pdf>.

19 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 26 d. nutartį civilinėje byloje *Profesinė bendrija „D. G. ir partnerių juridinė kontora“ v. Lietuvos valstybė* (bylos Nr. e3K-3-93-687/2018).

apskritai yra specifinė, teisinių žinių reikalaujanti sritis. Pažymėtina ir tai, kad Rekomendacijoje Nr. R(95(5) (6 str. k punktas), siekiant užtikrinti greitą ir veiksmingą apeliacinių bylų nagrinėjimą, valstybėms narėms *inter alia* buvo pasiūlyta skatinti kvalifikuotų teisininkų įtraukimą į atstovavimą šalims apeliacinės instancijos teisme. Ypač teisinė pagalba yra reikalinga apeliacinį skundą teikiančiam asmeniui (apeliantui), nes kaip tik jis inicijuoja tęsti ginčą apeliacijos stadijoje, apeliacijos nagrinėjimo dalyko apibrėžimą. Pareigos naudotis teisiškai kvalifikuoto atstovo pagalba nenustatymas kitai bylos šaliai, teikiančiai atsilepimą į apeliacinį skundą, gali būti paaiškinamas tuo, kad ji į procesą įtraukiama ne savo noru, be to, jai reikia tik atsikirsti į apelianto dėstomus argumentus, ji neformuluoja apeliacijos ribų.

Todėl, atsižvelgiant į šios civilinių bylų nagrinėjimo stadijos paskirtį bei rašytinio proceso dominavimą, galima būtų teigti, kad 2016 m. lapkričio 8 d.²⁰ įvestu reikalavimu, kad apeliacinį skundą surašytų reikiamą teisinę kvalifikaciją turintys asmenys, įstatymų leidėjas siekė teisėtų ir pagrįstų tikslų – apeliacinio proceso kokybės, taigi ir geresnės asmenų teisių bei teisėtų interesų teisminės apsaugos, taip pat ir kitų tikslų (pvz., užtikrinti proceso koncentruotumo principo laikymąsi, proceso veiksmingumą ir ekonomiškumą).

2.1.1.2. Privalomo teisinio atstovavimo civilinių bylų apeliaciniame procese taisyklės (ne)atitiktis proporcingumo reikalavimui

Tai, kad ginčijama nuostata buvo siekiama teisėtų tikslų, aptariamame nutarime pripažino ir Konstitucinis Teismas²¹, tačiau tokį reikalavimą laikė neproporcingu siekiant tų teisėtų tikslų. Tokią savo poziciją Konstitucinis Teismas iš esmės grindė tuo, kad, anot Teismo, Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme²² nustatytas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo modelis nėra toks, kuris sudarytų prielaidas veiksmingai užtikrinti CPK 306 str. 3 d. nustatyto reikalavimo įgyvendinimą visiems asmenims, siekiantiems paduoti apeliacinį skundą, todėl fiziniai ir juridiniai asmenys, neturintys teisės gauti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, privalo kreiptis į advokatą ir už jo paslaugas mokėti savo lėšomis, taip patirdami tam tikrą finansinę naštą, kuri daliai asmenų gali būti nepakeliamą. Teismas pažymėjo, kad fiziniai asmenys, neatitinkantys sąlygų valstybės garantuojamai teisei pagalbai gauti, *inter alia* tie, kurių turtas ir metinės pajamos bent kiek viršija Vyriausybės nustatytą turto ir pajamų lygį teisei pagalbai gauti²³, o juridiniai asmenys jokiais atvejais negali pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagalba.

Konstitucinio Teismo dėstomi argumentai, pateiktas nagrinėtos užsienio valstybių (Rumunijos, Latvijos, Moldovos) konstitucinių teismų praktikos apibendrinimas (24 p.) bei cituoti EŽTT išaiškinimai (18.3 p.) suponuoja išvadą, kad tuo atveju, jeigu valstybėje egzistuočių tinkama ir veiksminga valstybės garantuojamos nemokamos teisinės pagalbos teikimo sistema, reikalavimas, kad apeliacinį skundą civilinėje byloje surašytų tik reikiamą teisinę kvalifikaciją turintys asmenys, galėtų būti laikomas proporcingu ir leistinu. Tikėtina, kad kaip tik vadovaujantis tokiais ar panašiais argumentais, privalomo kvalifikuoto atstovavimo reikalavimas yra įtvirtintas daugelyje Europos valstybių²⁴, tarp jų Prancūzijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Nyderlanduose, Italijoje, Portugalijoje ir kt. Europos Tarybos Europos teisingumo efektyvumo komisijos (angl. *European Commission for the Efficiency of Justice* (CEPEJ)) ekspertai taip pat yra pripažinę, kad teisinis re-

20 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo įstatymas. TAR, 2016-11-17, Nr. 26956.

21 Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimą. TAR, 2019-03-01, Nr. 3464, 24, 29.2, 29.4 p.

22 Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000-04-12, Nr. 30-827.

23 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 27 d. nutarimas Nr. 468 „Dėl asmenų turto ir pajamų lygių antrinei teisei pagalbai gauti nustatymo“. *Valstybės žinios*. 2005-04-28, Nr. 54-1856.

24 2016 m. duomenimis, 19 Europos valstybių buvo įtvirtinta visiška advokatų monopolija civilinėse bylose antrojoje instancijoje. Žr. *European judicial systems: Efficiency and quality of justice, CEPEJ Studies No 26* (2018 Edition (2016 data)): 176, žiūrėta 2019-12-21, <https://rm.coe.int/rapport-avec-couv-18-09-2018-en/16808def9c>.

guliavimas, kuriuo nustatoma advokatų visiška (visose teisminėse instancijose) arba dalinė (tam tikrose (aukštesnėse) instancijose) monopolija civilinėse bylose atitinka europinius standartus, netgi rekomendavo apsvarstyti tokios monopolijos sustiprinimą, siekiant vien tik geriausios teisinės pagalbos teikimo.²⁵ Konstitucinis Teismas savo 2019 m. kovo 1 d. nutarime paminėjo tik keleto valstybių (Rumunijos, Latvijos, Moldovos) konstitucinių teismų praktiką, nepasisakė dėl kitų, Vakarų Europos, valstybių praktikos galbūt dėl to, kad tokio reikalavimo konstitucingumo klausimas kitose valstybėse nebuvo keliamas. Galima spėti, kad nurodytų valstybių konstituciniai teismai atitinkamus sprendimus priėmė atsižvelgdami į tų valstybių realijas, ekonominę padėtį, šiandien neleidžiančią užtikrinti plačios ir veiksmingos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos asmenims, kuriems tos pagalbos reikia. Galimai tose valstybėse nustatytos turto ir pajamų ribos teisinei pagalbai gauti nėra didelės, o advokatų įkainiai yra santykinai nemaži, dėl ko tam tikrai kategorijai asmenų, kurių pajamos viršija minėtas ribas, bet kartu nėra tokios, kad nereikštų sunkios finansinės naštos samdant advokatą, iš tikrųjų konstitucinė apeliacijos teisė tampa labai apsunkinta. Norėtųsi tikėti, kad Lietuvos siekis yra iš tokių valstybių grupės pereiti į grupę valstybių, kur valstybės garantuojama teisinė pagalba yra veiksminga, atitinkanti objektyvius kriterijus, dėl ko ji tampa prieinama visiems asmenims, kuriems ji būtina. Manytina, jog teisės aktai turėtų įtvirtinti tokias sąlygas ir tokius objektyvius kriterijus (lygius), kad galima būtų objektyviai tikėtis, jog tų kriterijų neatitinkantys asmenys pagal turimą turtą ir pajamas galėtų realiai apmokėti jiems priklausančią teisinių išlaidų dalį.

2.1.2. Analizuojamo Konstitucinio Teismo nutarimo poveikio vertinimas

Įdomu tai, kad Konstitucinis Teismas, nors ir netiesiogiai pripažindamas, kad pagrindinė problema yra ne reikalavimas asmenims būti privalomai atstovaujamiems teisiškai kvalifikuotų atstovų, o valstybės garantuojamos teisinės pagalbos modelio netobulumas, vis dėlto priėmė sprendimą naikinti patį reikalavimą, o ne nukreipti kritiką į pagrindinės problemos sprendimą. Tai yra buvo nueita tuo pačiu keliu kaip ir minėtose valstybėse – Rumunijoje, Latvijoje, Moldovoje. Kartu tai gali suponuoti išvadą, kad Konstitucinis Teismas prioritetą suteikė apeliacinio proceso civilinėse bylose visuotiniam prieinamumui, o ne šio proceso kokybei bei kitiems minėtiems tikslams, kurių teisėtai buvo siekiama tokio ribojimo numatymu. Sunku tokį pasirinkimą vertinti vienareikšmiškai. Viena vertus, tai gali būti laikoma žingsniu atgal nuo pastarųjų metų Lietuvos civilinio proceso teisės raidos tendencijų eiti proceso efektyvinimo ir profesionalumo stiprinimo linkme. Dar daugiau, atsižvelgiant į minėtus apeliacinės stadijos ypatumus (ribotos apeliacijos modelį, griežtus reikalavimus apeliacinio skundo turiniui, rašytinio proceso dominavimą ir kt.), gali padidėti rizika, jog nekvalifikuotai surašytas apeliacinis skundas, netinkamas apeliacijos ribų nustatymas gali užkirsti kelią veiksmingai ir realiai asmens teisių ir teisėtų interesų gynybai, pirmosios instancijos teismo galimai padarytoms teisės ir fakto klaidoms ištaisyti. Negalima atmesti ir apeliacinių skundų skaičiaus bei atitinkamai apeliacinės instancijos teismų krūvio padidėjimo, skundų nagrinėjimo terminų pailgėjimo rizikų. Reikalavimas pasirinkti kvalifikuotu teisiniu atstovavimu kai kuriuos asmenis gali priversti dukart pagalvoti prieš apsisprendžiant toliau bylinėtis, be to, kvalifikuotas teisininkas gali tiksliau įvertinti skundo patenkinimo perspektyvas ir atkalbėti asmenį nuo neperpektyvaus skundo teikimo.

Kita vertus, negalima ignoruoti argumento, kad tokio reikalavimo įvedimas ir taikymas siekiant teisėtų tikslų turi eiti koja kojon su veiksminga valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistema. Kol tokia sistema nėra užtikrinta valstybėje, tol aptariamas ribojimas gali būti laikomas neproporcingu. Belieka tikėtis, kad įstatymų leidėjas neatsisakys minėtų teisėtų tikslų, pirmiausia kokybiško

25 High quality justice for all member states of the Council of Europe, *CEPEJ Studies* No 22 (2015): 111, žiūrėta 2019-12-21, <https://rm.coe.int/high-quality-justice-for-all-member-states-of-the-council-of-europe-ce/168078822a>.

apeliacijos proceso siekio, ir, patobulinę valstybės garantuojamos teisinės pagalbos modelį, sugrįž su kiek kitokia atitinkamos CPK normos redakcija, pvz., arba netaikydamas tokio reikalavimo (nustatydamas teisės normoje arba teismo diskrecija) tam tikrais atvejais, kai apeliantas objektyviai negali pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagalba, ir tai būtų teisinga, atsižvelgiant į bylos sudėtingumą ir (arba) jos apimtį²⁶ (vis dėlto gali kilti klausimas, kaip sudėtingumą galima objektyviai nustatyti (apibrėžti)), ir (ar) keliamus vien tik fakto klausimus, kai specialiųjų teisinių žinių panaudojimo poreikis nėra toks didelis, ar kt.

Galima teigti, kad Konstituciniam Teismui panaikinus pareigą civilinių bylų apeliaciniame procese naudotis kvalifikuotų atstovų pagalba, padidėja visuomenės teisinio išprusimo didinimo, teisinio švietimo svarba. Bent minimalios teisinės žinios padėtų asmenims geriau įvertinti bylos sudėtingumą, pirmosios instancijos sprendimo trūkumų pobūdį (ar vien tik faktų vertinimo, ar esama ir teisinių trūkumų) bei tikslingumą kreiptis pagalbos į reikiamų teisinių žinių turintį specialistą, nes netinkamas minėtų aspektų įvertinimas gali kainuoti labai brangiai – netinkamai surašytu apeliaciniu skundu (apibrėžtomis apeliacijos ribomis) ir pažeistos asmens teisės ar intereso neapgynimu. Tokiu atveju ir be imperatyvaus įstatymų leidėjo paliepimo daugumoje ginčų apeliacinėje instancijoje turėtume kokybišką procesą.

Išvados

1. Teisė į apeliaciją nėra absoliuti ir galimi šios teisės ribojimai, jeigu jie yra nustatyti turint teisėtą tikslą, yra proporcingi ir neapriboja teisės į apeliaciją tokiu būdu, kad pati jos esmė būtų paneigta.
2. Apeliacinės civilinių bylų nagrinėjimo stadijos paskirtis, ribotos (dalinės) apeliacijos modelis, griežti reikalavimai apeliacinio skundo turiniui, rašytinio proceso dominavimas, bendra civilinio proceso specifiška (šalių autonomijos, rungimosi, dispozityvumo principai, mažiau aktyvus teismo vaidmuo) suponuoja išvadą, jog reikalavimu, kad apeliacinį skundą surašytų reikiama teisinę kvalifikaciją turintys asmenys, įstatymų leidėjas siekė teisėtų ir pagrįstų tikslų – apeliacinio proceso kokybės, geresnės asmenų teisių bei teisėtų interesų teisminės apsaugos, proceso koncentruotumo principo laikymosi, proceso veiksmingumo ir ekonomiškumo užtikrinimo.
3. Vis dėlto Konstitucinis Teismas minėtą reikalavimą laikė neproporcingu siekiant tų teisėtų tikslų, iš esmės argumentuodamas neveiksmingu įstatyme nustatytu valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo modeliu. Tokia Konstitucinio Teismo pozicija – naikinti patį reikalavimą, o ne atkreipti dėmesį į neveiksmingos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos problemos sprendimą – yra diskutuotina. Panašu, kad Konstitucinis Teismas prioritetą suteikė apeliacinio proceso civilinėse bylose visuotiniam prieinamumui, o ne šio proceso kokybei bei kitiems minėtiems teisėtiems tikslams.
4. Aptariamo reikalavimo panaikinimas gali turėti neigiamą poveikį proceso efektyvinimui ir profesionalumo stiprinimui, gali atsirasti kliūčių veiksmingai ir realiai asmens teisių ir teisėtų interesų gynbai, padidėti apeliacinių skundų skaičius bei apeliacinės instancijos teismų krūvis, pailgėti skundų nagrinėjimo terminai. Kita vertus, padidėja visuomenės teisinio išprusimo didinimo, teisinio švietimo svarba civilinio proceso kokybės užtikrinimo kontekste.

²⁶ Į tai dėmesį atkreipė ir Konstitucinis Teismas (žr. 2019 m. kovo 1 d. nutarimo 6.1, 6.2.2, 7.7, 27, 29 p., *supra note 21*).